

Hogyan szerkesszünk katalógust?

Gondolatok egy útmutatóról és egy útmutató ürügyén

Jaj a legyőzötteknek! – írja lakonikusan a jeles római történetíró, *Livius*. Jaj a könyvtárosoknak – mondhatnám –, ha tapasztalat nem bizonyította elvi konstrukciót erőltetnek rájuk, s ezt nem *Livius* stílusával és felkészültségével teszik.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum valós hiányt megszüntetendő jelentette meg a Könyvértékesítő és Könyvtárellátó Vállalattal karöltve a *Rácz Agnes* nevével jegyzett, *A katalógusok szerkesztése* című útmutatóját.

A kiadvány megjelent, a valós hiány pedig megmaradt. Az útmutató iskolai és kis közművelődési könyvtárak számára készült, a benne található hibák nagy száma miatt azonban kételkednünk kell abban, hogy a könyvtárak katalógizálási gyakorlatát befolyásolni fogja.

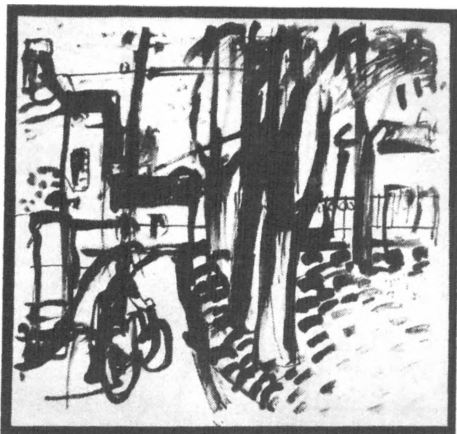
A legnagyobb hiba mégsem az útmutatóé. A hiba lényegében azokban az előírásokban keresendő, amelyek az olvasók érdekeit figyelmen kívül hagyják, és tekintet nélkül a könyvtárak funkciójára, típusára és sajátosságaira

– egységességre hivatkozva – azonos eljárásokat követelnek meg. E rendszer reprezentatív sarja az útmutató; célja szerint a rendszer propagálója, eredménye szerint viszont a rendszer ellenpropagandája. Aki szelet vet, vihart arat. Valljuk be, hogy a pillanatnyilag létező rendszer sem nem magyar, sem nem nemzetközi, a számítógépesítés ügye szempontjából nézve amúgy sem jöhet szóba – közömbös, az eddig felhalmozott gondokat csak újakkal tetézi.

Kifogásolhatjuk az útmutatóban, hogy szolgáiban kivonatolja a korábbi publikációkat, akkor változtatva csak, ha egyes tételeket a megjelentető szándékától eltérően értelmez.

„Ékesszólás”, „szakkifejezések” és „pontosság”

Nem a mi feladatunk a stilisztikai hibák kijavítása. Erre a különféle sajtótermékek nyelv-művelő rovatai valók. Néhány fogyatékoságot viszont fel kell tárunk, mert azoknak tartalmi vonzatuk is van. A sok zavaros mondat közül izelítőül néhány: „Fontos feladata a könyvtárnak..., hogy... ki tudja elégiteni az olvasó érdeklődését, ha az például a csillagok születéséről, az antik görög művészetről vagy az emberi agy működéséről szeretne olvasni. Ezek a kérdések már a művek tartalma iránt érdeklődnek” (50. l.). (Nem az érdeklődés szeretne olvasni, és nem a kérdések érdeklődnek, hanem az olvasó.) A „Tárgyszavak... a kiadvány tartalmát fejezik ki szavakkal, nyelvi formában...” (10. l.). (Szavakról kizárólag nyelvi formában beszélhetünk.) A könyvtárnak „...az állományt rendeznie kell, vagyis valamilyen rendben kell tárolnia a dokumentumokat” ([5.] l.). (Tehát rendezni helyett rendben tárolni, állomány helyett dokumentumok.) Az olvasó „... a katalógusban az őt érdeklő köny-

veket meg fogja találni” (42. l.). Még a minikönyveket sem találja meg a katalógusban. A könyveket – ha nem kölcsönözték ki őket – a könyvespolcon fogja megtalálni.

Gyakori szófordulat a „szoktunk beszélni”, „szoktuk nevezni” – a cselekvők személyének titokban tartásával. Nem túl örömszerző a „biztosítani” és a „rendezni” szavak gyakori előfordulása kifejezőbbek helyett.

Aki az útmutatót lapozgatja, föltehetőleg nem a már említett Livius (vagy *Pázmány Péter*) nyelvi leleményeit várja el. Tömör, választékos és élvezetes szakszöveget viszont igen. Különös szinonima-burjánzásra figyelhetünk fel az ETO-val kapcsolatban. ETO-szám, ETO-szakszám, ETO-szakjelzet vagy ETO-jelzet szinte ritmikusan váltakozik. Nem derül ki, mi a szakcsoport, a főtáblázati számok tartományainak egyike vagy a csoportképzéses katalógus csoportjának a neve, netalán a szakrendi raktározás egysége. Felesleges szópár az üres katalóguskarton és a katalóguscédula, továbbá az osztólap és választólap is. A bibliográfia tartalmaz „ún. formai, bibliográfiai adatokat” (11. l.) is. Éppen fordítva: a bibliográfiai adatok egyike a bibliográfiai leírás. Itt említjük meg, hogy értetlenül állunk a szakkifejezések állandósult jelzője, az „ún.” előtt is. Sajnálatosnak tekintjük a hosszú, magyartalan, nyelvi fordulatokban nehézkesen alkalmazható, a szabványok által sem emlegetett dokumentumleírás szó erőszakolását. Ha a szabványokat komolyan vesszük – az útmutató komolyan veszi! –, csak bibliográfiai leírással és a bibliográfiai leírás besorolási adataival találkozhatunk. Örömmel vetjük volna ellenben, ha a leltári szám helyett nyilvántartási számról olvashatnánk, ha egyebütt következetesen az új kifejezéseket leljük.

Sokszor botlunk fajtákba; bibliográfiai tételek, dokumentumok esetében szerencsésebb típusról beszélni. A „bibliográfiai tétel” ön maga is téves asszociációkat kelthet, használjuk helyette – katalógusok esetében – a pontosan kifejező katalógustételt! Nem értünk egyet a katalógustipológiával sem. A kiadvány bevezetője azt ígéri, hogy megismerkedünk a betűrendes leíró és a szakkatalógus szerkesztésével. Ezen ismeretekkel másfajta katalógust is szerkeszthetünk. Mifélett?

Feleslegesnek tartjuk a szakkatalógusok és a tárgyszó-katalógusok megkülönböztetését. A raktári kartoték elnevezésű nyilvántartást az iskolai és a kis közművelődési könyvtárak nem

használják. Érdemes lett volna kizárólag a raktári katalógusról írni, arról viszont sokkal részletesebben. Egy helyütt valódi betűről olvashatunk, noha egyéb betűfeleség nincs, mert ami egyéb, az figyelembe nem veendő jel, szimbólum vagy szám. Hasonló eset az *igazi* kísérőlapé is, alkísérőlap nem lévén.

Megtudhatjuk, hogy „időnként szükséges a katalógusok ellenőrzése, esetleg revíziója is” (102. l.), csak azt nem tudhatjuk meg, mi a különbség a kettő között. E nyelvi zarándoklat talán feleslegesnek tetszik, de érzékelteti a honunkban és szakmánkban uralkodó nyelvzavart. Az együttgondolkodás, az együttműködés, az együttműködés alapfeltétele pedig, hogy egy nyelven beszéljünk.

A feldolgozó könyvtárostól szigorú alaki és formai szabályok betartása kívántatik meg. Ennek ellenére az útmutatóban ellentmondásos, hiányos, sajtóhibás közlések is akadnak. Igaz, az útmutató nem fordít gondot arra, hogy tisztázza, hányadik betűhelyen kezdjük új sorban az egyes adatcsoportokat, a nullától hét és fél betűhelyig váltokozó bekezdések tartasága viszont minden képezerlet felülmúl, a többkötetes könyvek leírásának lépcsői pedig vizuálisan is a lépcsőzetesség képét keltik az egyre nagyobbodó bekezdések miatt (16., 19. l.).

Az egyezményes jelek előtt és után szóközt kell hagyni – eltekintve a kivételektől. Sajnálatos módon ezt nem sikerült illusztrálni. A 13. oldalon egyáltalán nincs szóköz, máshol meg nem érzékelhető egyértelműen (29. l.).

Megtévesztő a 15. oldalon a sorozat adatelemeit (az adat és az adatelem közötti különbséget nem világítja meg az útmutató) kerek zárójelben ismertető példa, mert az utána következő magyarázó szöveg is kerek zárójelben van. A példák közlésében az is kifogásolható, hogy az adatcsoportok a „-” jellel a sor elején kezdődnek, noha megállapodás alapján egyezményes jellel új sort nem kezdünk (14., 15. l.).

Nem vall előrelátásra az osztólapok megtervezése sem. A feliratok a lapok közepén ékeskednek, pedig helyük a lap felső szélén van. A görög–latin átírási táblázatot jobb lett volna magyar nyelvű kísérő szöveggel bemutatni. A címleírasi példák sorozati adatai a 85. és a 86. oldalon kerek zárójelben jelentek meg, dőlt zárójel helyett. A címleírás bosszújának tekinthető, hogy az l. (a lap rövidítése) helyett 1 (szám) nyomtattatott.

Példátlan példák

„Akkor fordulunk a leíró katalógushoz, ha egy konkrét, meghatározott könyvet keressünk” – olvashatjuk az útmutató elején. Az állítás csak részint igaz, hiszen kereshetünk a leíró katalógusban olyan adatokat is, melyek nem konkrét, meghatározott könyvre vonatkoznak (sorozati adatok, tárgyi kivetítések stb.). Konkrét lehet továbbá valamilyen név vagy cím is, a keresés mégsem egyetlen könyvre vagy műre irányul. Arról se feledkezzünk meg, hogy még a betűrendes katalógus is lehet heurisztikus élmény forrása.

Különkatalóguson az útmutató az egyes „kiadványfajták” katalógusait érti. Holott a különkatalógus az állományt valamilyen specifikum (például honismeret, földrajz, intézmény, sorozat) alapján is feltárhatja.

Forma szerint kötet- és cédulakatalógust különböztetünk meg. Hogy melyik mire való, érdemes lett volna megemlíteni. Egyáltalán nem esik szó a katalógusok rendeltetéséről, nem derül ki a szolgálati és olvasói katalógus közötti különbség. Örömmel üdvözlőnénk, ha tájékoztatást kapnánk a betűrendes katalógusok típusairól, olvashatnánk a szerzői, a cím szerinti, a kereszt- és a szótárkatalógusról.

Gyakran kényszerülnénk a főtételek és a melléktételek valamennyi besorolási adatának kijelölésére, ha az útmutató tanácsa alapján járnánk el. Tételszerkesztéskor pontosan tisztában kell lennünk, hová kívánjuk a katalógustételt besorolni, ilyenkor mindig meg kell határozni, melyik adatról van szó. Nem beszélhetünk tehát pusztán a tétel besorolási adatairól, beszélhetünk viszont például az első főtétel első besorolási adatáról.

Egyoldalú az *Új Könyvek* tételszámainak bemutatása. E számok nem kizárólag a megrendelés, hanem a mindenkori visszakeresés eszközei is. Magyarázatot kíván, hogy a bibliográfiai adatok (a bibliográfiai leírás és az mt. jelzésű besorolási adatok) közé miért ékelődnek be az ETO-számok (85–86. l.).

Az útmutató – nem véletlenül – az alaptételt tekinti a katalóguscédulák sokszorosítási alapjának. Arról viszont nem lenne szabad megfeledkezni, hogy a melléktételeknek, de még a főtételeknek sem szükséges minden adatot tartalmazniuk. Hogy az egyes tételekbe mi kerül a kötelezően előírt adatokon kívül, azt maga a könyvtáros határozza meg – házi szabályzatában. E tényen a kiadvány átsiklik, a házi szabályzatot meg sem említi. Alapkatalógusnak

nagyvonalúan „a leíró betűrendes [?] és az ETO szerinti szakkatalógust” tekinti (7. l.).

Beleesünk a 3424 jelű szabványok csapdájába, mely szabványok önmagukban még nem alkotnak családot, csak a többiekkel (lásd 103–104. l.) együtt.

„A könyv formai azonosító adatait természetesen a könyvből vesszük” – olvashatjuk, kivéve persze, ha külső forrásból, fűzhetjük hozzá (13. l.).

Nem tartjuk jó megoldásnak, ha azokat az adatokat, amelyeket a katalógus nyelvén kell közölni, megengedetten ugyan, de idegen nyelvű kifejezéssel, illetve azok rövidítéseivel adjuk meg. Buktatójáról az útmutató is meggyőző, a terjedelmi adatok némelyikét latin, némelyikét magyar nyelven közli: p. és t. l. (!) szerepel együtt a 15. oldalon.

Érthetetlen, hogy a terjesztési adatok – bár van szabványos rövidítésük – miért teljes hosszúságukban pompáznak mindig a bibliográfiai leírás utolsó adatsorozatjában. Az ISBN, ha adat, a példában kiírandó, adatelemként pedig megnevezendő: azonosító szám.

Kissé zavaros a gyűjteményes könyvek tárgyalása. Az útmutató csak azokat a könyveket tekinti „gyűjteményeknek”, „amelyekben egy vagy több szerző több műve szerepel”, azt, amiben „nagyon sok mű szerepelt”, nem, holott az is gyűjteményes kötet. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a főtételek ismertetésekor a társszerzős és a több szerzős könyvek megkülönböztetése elmarad (16. l.).

Meglehetősen elnagyoltsággal kapunk tájékoztatást az adatok írásmódjáról, ami nem is meglepő a forrásszabályok hézagos ismertetése után. Így a forrástilalom kérdését föl sem vetjük.

„Ha a műnek nincs szerzője, akkor melléktételt készítünk” – olvassuk. Egyik példaként Shakespeare dán királyfiát kapjuk, ami arról győző meg, hogy ha van szerző, akkor is készülhet közreműködői melléktétel (28–29. l.).

A melléktételek megválasztásával kapcsolatban rokonszenves az útmutató liberális szelleme: a könyvtáros ítéletére bízva a tételek besorolásának megválasztását. Sok esetben így kell eljárni, más esetekben pedig a szabvány kötelező előírásait kell figyelembe venni.

Valószínűleg pontatlan megfogalmazás csak, hogy a besorolási adatok közül a cím nem kell egységesíteni. Egységesíteni mindig kell, legfeljebb a címfejből nem kell feltüntetni (41. l.).

A hagyományos címleírás áttekintése című

fejezet címe is gondolkodásra készítet a hagyományosság értelmezése miatt. Feltétlenül másként kell viszont értelmezni néhány fogalmat, mint az útmutató. A címleírás rendszava nem azonos a főtétel első besorolási adatával, a címleírás címdal helyett címlapot, külső forrás helyett közvetett forrást ismer, nem ismeri viszont a cím szerinti melléktétel fogalmát (44. l.).

Az útmutató legsikeresebb része az osztályozással foglalkozik. A már említett nyelvi pongyolásokon kívül tartalmilag csak néhány, részben szokássá vált vagy nem eléggé átgondolt eljáráshoz fűzünk észrevételt.

Ha a főtáblázatot ismertetjük, a 6-os főosztályt vagy általánosságban nevezzük meg (alkalmazott tudományok), vagy valamennyi osztályát soroljuk föl, ne szelektíven, mint ahogy az útmutató teszi. A 9-es főosztályban a történelmen és a földrajzon kívül érdemes feltüntetni az életrajzokat is. Ellentétes példát tartalmaz az ETO-számok felépítésének leírása. Itt az 5-ös főosztály felirataként a matematika és természettudományok szöveggel találkozunk. A matematika említése fölösleges (52. l.)

A csoportképzéses szakkatalógusban nem kell mereven ragaszkodni az ETO ajánlotta sorrendhez. Ha a gyakorlat eltér az ETO logikai rendszerétől, a más szempontú megközelítés lehetséges. Serkenthetne erre az útmutató is. Itt egyébként a példaként közölt amerikai angol irodalom és angol regények számszáma felcserélődött (57. l.).

A raktári jelzet tárgyalásakor az útmutató közli ugyan, hogy a betűrendi jel betűnként 10-től 99-ig számozott csoportokat tartalmaz. Csak a Q, az X, és az Y betűkről feledeznek meg, ahol a betűtartományok száma mindössze 9 (63. l.).

A katalógusok szerkesztéséről elég keveset tudhatunk meg, a gyakorlatban jelentkező nehézségekről semmit. A szerkesztés fogalma elég általános, rajta kívül a katalógus gondozása kerül csak szóba. Jó lett volna a katalógus építését tevékenységként is megismerni.

Megemlíttetik a csoportképzés lehetősége a betűrendes katalógusban, ám bárhogyan nézzük, az ismertett rendszerben nem találunk különbséget a mechanikus és a csoportképzéses betűrend között (77. l.).

A szabvány a fő- és melléktételek rangsorát nem határozza meg, az útmutató viszont leküzdhetetlen akadályt képez belőle. A bizonytalanságot legjobban az önállóan vagy gyűjteményes kötetben megjelent művek besorolása-

nak kérdése érzékelteti. „Gyakran a szerzői gyűjtemény közös főcíme azonos a benne szereplő művek egyikének címével. Ilyenkor nem kell külön szerző/cím szerinti melléktételt besorolni” (61. l.). A közölt példák viszont erre az állításra rácafolnak.

A besorolást illusztráló egyéb példák sem szerencsések, vagy magyarázatra szorulnak. A Szabó Farkas Bélák messzire kerülnek a betűrendben egymástól, akárcsak Magyar Mike Ádám és Magyar Mike Zoltán. Az előbbit megértenénk, ha meg lenne világítva a rendszó és az egyéb elem fogalma, az utóbbit talán még indokolással is értetlenül fogadnánk. A Petőfi Irodalmi Múzeummal annyi gond van, hogy cím szerinti melléktétel helyett főtételt tartalmaz az illusztráció. A főtétel első besorolási adatának kell tekintenünk a könyv főcímét, ha a könyv legfontosabb szellemi létrehozója is csak közreműködő (78. l.).

A többkötetes könyvek besorolásakor a kiadásváltozatok okozzák a legtöbb gondot. Erről és a probléma megoldásáról az útmutató említést sem tesz.

Hasonló hallgatással találkozunk a személynevek közlésekor. A személynevek kiegészítő adata lehet a működési terület megjelölése. Erre besoroláskor nagy szükség lenne, mert sok személy születési adatát nem ismerjük, a különbség tehát a foglalkozásból adódna. Azt se felejtjük el – mint az útmutató –, hogy a katalógusnak tájékoztatói funkciója is van.

Kár, hogy „az ún. kiegészített latin ábécé” nem tartalmazza a W-t (75. l.).

Hatalmas feladat a katalógusok ellenőrzése és átszerkesztése. A feladathoz az útmutató

nem nő fel. Nem gondolja végig az iskolai és a kis közművelődési könyvtárak helyzetét, így nem is adhat tanácsokat a munkálatokat illetően. Igaz, a kiindulópont is hiányzik, mert az sem tisztázott, mit tekinthetünk „kis” közművelődési könyvtárnak. A funkciók és a sajátosságok ismerete nélkül tervet sem készíthetünk. Vigasztal szolgál, hogy „az a könyvtáros, ki jól elsajátította az új katalogizálási szabályokat, saját maga is képes az átépítést elvégezni” (89. l.).

Szükszavú a szakkatalógus szerkesztéséről szóló rész is. Nem kapunk magyarázatot a tételek csoporton belüli sorrendjére, nem kapunk eligazítást a csoportképzés műveletére. Az útmutató az osztólapok előzetes elkészítésére sarkall, holott az eljárás fordított: a meglévő tételek ismeretében történhet csak. A szakkatalógus betűrendes mutatójába érdemes lenne az egyes fogalmak permutációját is besorolni (a közölt példa alapján: Magyar irodalmi kritika – Kritika, magyar irodalmi).

Jól sikerült a feldolgozó munkához szükséges szabványok és segédletek jegyzéke.

*

Az útmutató szerkezete nem tér el más, korábbi kiadványok rendszerétől. Alcíme ellenére nem foglalkozik az iskolai és a kis közművelődési könyvtárak sajátos feladataival.

Előszavában ígéretet tesz egyes fontos kér-

dések vázlatos tárgyalására – amit teljesít –, de vázlatosra sikerült az eredeti célkitűzés megvalósítása, a központi cédulaellátásból adódó munka leírása is.

Bírálatunk sok fogyatékoságról számol be, de nem a hibák teljes lajstroma. Részletekbe menő elemzést maga a kiadvány nem érdemelne, érdemel viszont a hiányt, ami a feldolgozó munka körül létrejött. Amikor a könyvtárak szerepe, presztízse csökken, állapotuk romlik, a könyvtárosok más pályákra „menekülnek”, sürgető szükség van jól átgondolt, koncepciózus intézkedésekre. A közelmúlt intézkedései ezzel szemben a katalógusszerkesztés ügyét nem segítik elő, az mind távolabbi célnak tűnik, az egyes katalógusok következetlenségei nagyobbak mint valaha is voltak. Megítélésem szerint az útmutató ezeket a kaotikus állapotokat konzerválja: a múlt terheit cipeli, új eredményeket pedig nem csillogtat.

Ha nem vesszük át komolyan *Domanovszky Ákos* szellemi örökségét; ha nem tekintjük példaadónak a feldolgozó munka régebben megjelent kitűnő segédleteit (*Horváth Magda, Bereczky Lászlóné* munkái); ha nem figyelünk kellő időben megfogalmazott, jó szándékú javaslatokra (*Csüry István, Szöllősy Éva, Barki Katalin, Pintér László, Prejczer Paula*, írásait lásd a *Könyvtári Figyelő* 1979/2., 1980/1., 1987/4., valamint a *Könyvtáros* 1984/11. és 12. számában) – jaj az olvasóknak!

Freisinger Jenő

Lapozgató

Munkakultúra, műveltség, emberi tényezők az iparban – ez a témája annak a beszélgetésnek, amely *Az emberi erőforrás az iparban* címmel jelent meg a *Népművelés* 1988/5-ös számában, és *Lindenberger Tamás* készítette *dr. Jekkel Antallal*, az Ipari Minisztérium emberi erőforrás fejlesztési és oktatási osztályának vezetőjével.

A beszélgetés lényegében azt taglalja, hogy mi a teendő fejlett ipari technológiák hazai alkalmazhatósága érdekében a szakemberek képzése és továbbképzése terén, noha a munkaerő-átképzés és -továbbképzés csak kiegészíteni képes az alapképzést. Nemcsak a dolgozók képzettségének, kulturáltságának fejlesztése

a cél, hanem a munkahellyel való azonosulni tudásé is. A közművelődésben dolgozókra háruló sajátos feladat, hogy a rendelkezésükre álló eszközökkel, például a tömegkommunikációs eszközökön keresztül is elősegítsék az ipar céljainak társadalmi elfogadtatását. Az iparpolitika gondja viszont, hogy a nem mindig megfelelően elismert szellemi munka a gazdaságban is visszakapja rangját. Az Ipari Minisztérium ennek érdekében részt vesz egy három évre szóló, négyoldalú tárcaközi együttműködésben az MM, a MÉM és az ÉVM társaságában, amely a munkakultúrának és a mindennapi kultúra munkahelyi fejlesztésének ügyén kíván munkálkodni. (A. R.)